

Konstrukcija mita vodje Slobodana Miloševića v srbskem tisku v obdobju 1987–1991

UVOD

Trditev, da so bili mediji v obdobju Miloševićevega vzpona na prestol srbskega “očeta” eden najpomembnejših dejavnikov njegove zgodbe o uspehu, lahko podpremo z dvema dokazoma. Prvi je, da so Miloševićevo vzpenjanje po hierarhični lestvici srbske komunistične partije spremljale hkratne kadrovske zamenjave in proces “rekonstrukcije redakcij”, ki je vanje pripeljal “preverjene” ljudi. Drugi dokaz je poročilo, ki ga je maja lani pred Mednarodnim kazenskim sodiščem za vojne zločine storjene na območju nekdanje Jugoslavije predstavil francoski medijski strokovnjak Renaud De la Brosse. Skoraj sto strani obsegajoč dokument, ki obravnava politično propagando in načrt za nastanek ‘Vsesrbske države’ ima zgovoren podnaslov “Posledice uporabe medijev za ultranacionalistične cilje”. Več kot desetletje po Miloševićem “prevzemu” vseh pomembnejših medijev v Srbiji je tako tudi mednarodna skupnost priznala, da je “solista” “jogurtne” revolucije vseskozi ubrano “spremljal” medijski orkester.

Milošević je sicer o pomenu tiska in medijev nasploh spregovoril že na tisti prelomni osmi seji Centralnega komiteja Zveze komunistov Srbije leta 1987: “Osmo seja je posebej uveljavila pomen javnosti in demokratičnosti v političnem delovanju. Do zdaj so bile seje o mnogih vprašanih in problemih zaprte, o njihovem delu in sklepih pa je bila javnost obveščena le prek sporočil za javnost. (...) Položaj na Kosovu bi se težko razvil v kontrarevolucijo, če bi najširša javnost v Srbiji in Jugoslaviji vedela vse o tamkajšnjem položaju in bi lahko pravočasno reagirala na dogodke ter vplivala na izbor ljudi, ki bi stanje izboljšali” (Milošević, 1987: 175). V nekaj mesecih pred osmo sejo in po njej si je Milošević ravno s svojim “izborom” ljudi in “pravočasnim reagiranjem” uspel prisvojiti večino srbskega tiska in ga spremeniti v njega povzdigujoč propagandni aparat.

VSEBINSKE SPREMEMBE V SRBSKEM TISKU MILOŠEVIĆEVEGA OBDOBJA

Sistematična nacionalizacija in populizacija medijskega diskurza: V osemdesetih letih prejšnjega stoletja so bile medijske vsebine, založniške dejavnosti, gledališki repertoarji, množična kultura, športne prireditve, zbiranja na javnih mestih in parole na njih vse bolj podrejene nacionalizmu (Milivojević, 1996: 666).

Nov način (dvosmerne) komunikacije med vodstvom in "narodom": Klasičen primer popolnega "prekrivanja" stališč "naroda" in "njegovega" vodstva je Politikina rubrika "Odjeci i Reagovanja", v kateri se naslovi prispevkov niso razlikovali od parol in zahtev na mitingih: "Pritisk naroda ne more biti nedemokratski", "Narod je spregovoril, ker je molk kot živo blato", "Zgodil se je narod", "Kako si mali Janez predstavlja demokracijo", "Predolgo smo pili alpsko mleko iz ravnice", "Srečno pot, tovariši", "Zakaj ne verjamem v Markovičev dinar", "Srbija dela v interesu vseh", "Srbski narod določa srbske meje", "Svet ne sme pozabiti pošastnega zločina nad srbskim narodom" itd. (Mimica, Vučetić, 2002: 13).

Izključitev opozicije iz tiska: Naslovnice so bile v naslednjih letih ob načrtni gradnji "voždovega" kulta osebnosti praktično rezervirane za Miloševićevo sliko ali izjavo. Milošević je s premetenimi političnimi potezami opozicijo potisnil na obrobje: svojo kliko, ki naj bi se uprla prejšnjemu "režimskemu" vodstvu, je uspel prikazati kot "očiščeno" v "antibirokratski revoluciji", obenem pa si je "prisvojil" še nacionalistična politična stališča in tako "ukradel" opoziciji, ki ga je v boju proti Stamboliću podprla, njeno ideološko identiteto in program. Kontinuiteto je Milošević uspel s pomočjo medijev prikazati kot diskontinuiteto in tako postal pozicija in opozicija v eni osebi.

Prostitucija zgodovine: Konec osemdesetih let prejšnjega stoletja v srbskem tisku zaznamuje tudi intenzivno reinterpretiranje zgodovine. Del tiska, predvsem iz časopisno-založniške hiše *Politika*, je prednjačil v "odkrivanju tabujev" in pogrevanju nacionalizma in mitomanije v Srbiji (Veljanovski, 1996: 611). Miti tako postanejo zgodovinska dejstva, poudarjajo se nedokazane ideje znanih in neznanih avtorjev ter "odkritja" s področja nacionalne zgodovine.¹

"Usodne" in "večne" teme na agendi: iz analize prispevkov v *Politikini* rubriki pisem bralcev je Aljoša Mimica dokazal, da so avtorje člankov "*zelo malo zanimale teme, ki so za vsako družbo v tranziciji najbolj zanimive*". O gospodarstvu je bilo objavljenih le 21 prispevkov, pol odstotka vseh, pet člankov več pa o mednarodnih odnosih, znanosti, šolstvu in kulturi. Tudi v teh prispevkih pa so bila ta področja podrejena "višjim nacionalnim interesom" – trditvam o gospodarskem izkoriščanju srbskega naroda, zahodni zaroti in ogroženosti nacionalnega duha (Mimica, Vučetić, 2002: 18–26).

¹ Eno najbolj aktualnih je bila razglasitev legendarnega albanskega borca proti Turkom Skenderbega za Srba, s ciljem zanikanja albanske "slavne" zgodovine (Mimica, Vučetić, 2002: 79).

Usmerjenost navzven – ustvarjanje mita o Srbih kot žrtvah: Srbski tiskani mediji so neprestano pisali o “ogroženosti, izkoriščanju in trpljenju naroda”, seveda v funkciji nujnosti njegove mobilizacije in homogenizacije, na tem valu plavajoča politična elita pa je tako v popolnosti zasedla politični prostor. Pojavile so se nove skovanke in metafore: “obramba hišnega praga”, “srbofobija”, “stoletno ognjišče”, “goloroki narod”, “svete kosti”, “desrbizacija”, “zibelka srbstva”... Dejstva niso bila pomembna, saj so se vedno poudarjali primeri, ki so dajali prav le eni strani, argumenti nasprotne strani pa so se na agresiven način užaloščeno zanikali (Mimica, Vučetić, 2002: 18–26, 61–63). Tisk v Srbiji se je, podobno kot v vseh drugih republikah, notranje “homogeniziral” – postal je trobilo vladajoče politične elite. Po mnenju Snježane Milivojević je bila prva vojna v SFRJ medijska. Začejala se je že 1986. z občasnimi “izbruhi” revijalnega tiska, razmahnila pa se je v drugi polovici 1987. Na srbski strani je glavno vlogo do začetka prave vojne igral ravno t. i. “resni” tisk, ki je v “hierarhizaciji medijev” od revijalnega prevzel domeno “provokativnosti” v definiranju stvarnosti. Do 1991. je štafetno palico predal tedaj edini obstoječi srbski televiziji, ki je ob izbruhu vojne postala absolutni gospodar srbskega simbolnega sveta. (Milivojević, 1996: 666)

“Retorika sovraštva”: Začela se je s “humoresko” Vojko i Savle v *Politiki* 1987, prerasla pa v pravo “terminologijo diskreditacije drugega”. Največje žrtve novega “jezika” so bili Albanci, ki jih je srbski tisk začel označevati kot Šiptarje, Arnavte, Arbanase, separatiste, teroriste, divje horde, avtonomaše, ireden-

tiste, kontrarevolucionarje, razbijalce Jugoslavije ... Hrvati so postali ustaši, tuđmanovci, fašisti, genocidni Hrvati, hadezeovci, falangisti, črnosrajčniki ter “žrtve kastracijskega kompleksa”. Slovenci so bili janševci, premeteni Janezi, “dunajski kočijaži” in “deželaški prevaranti”, Miloševićevi nasprotniki na osmi seji pa “foteljaši” in “birokrati” (Mimica, Vučetić, 2002: 12–26, 61–63, 81–83). V Srbiji so konec osemdesetih let prejšnjega stoletja po “zaslugi” tiskanih medijev živeli še “dresirani papagaji”, defetisti, vohuni, plačanci, izdajalci, agenti tujih obveščevalnih služb, “ljudje, ki odpirajo vrata svetovnemu redu”, “pudlji” in “hijene” (Mimica, Vučetić, 2002: 77). Začetnik nove terminologije je bila *Politika*, najbolj daleč pa so s “sovražno retoriko” šli pri *Večernjih novostih*, ko so objavili vest o štiridesetih zaklanih srbskih otrocih v Vukovarju² in retuširano umetniško sliko ob grobu jokajočega otroka s spremljajočim besedilom o siroti, žrtvi ustaškega genocida. V resnici je slikar Uroš Predić svoje delo naslikal že veliko let prej (Mimica, Vučetić, 63, 64).

GRADNJA DEJAVNIKOV MILOŠEVIĆEVEGA KULTA OSEBNOSTI IN NJEMU SORODNIH MITOV V SRBSKEM TISKU

Mitologija krize v politiki in medijih: Čeprav so gospodarstvenike, sociologe, politologe, pravnike in filozofe, ki so že dolgo bili plat zvona, beograjske oblasti še 1980. ironično poimenovala za “krizologe” in “znanilce pretiranega pesimizma” (Pirjevec, 1995: 360), je bila že sredi osemdesetih let “kriza” dejansko najpogostejša beseda tako srbskega političnega besednjaka kot medijev. Ko se je “kriza” proti koncu 1987 z “ekonomskega” dokončno prevedla v “politični jezik”, se je splošni položaj v republiki najpogosteje ocenjeval kot “kriza sistemske učinkovitosti”, posledica neenakomernega razvoja: “*Nihče noče razumeti, da so pogoji za današnjo krizo nastajali ravno v ‘veselih letih’*. (...) Mnogi ne razumejo, da smo danes poleg Albanije in Portugalske najnerazvitejša država v Evropi”³. Duga je retoriko krize najprej vpeljala v rubriki intervjujev “Što nas koči?” Vsi “predlogi” za rešitev krize so se končali na enem naslovu. “*Podpiramo dejanja in predloge vodstva Srbije, ki ima za cilj izhod iz krize,*” je predsednik SAZU izjavil v *Politiki*.⁴

Srbski tiskani mediji so z domala neomejenim uporabljanjem jugoslovanske politične retorike konca osemdesetih let, z neskončnim razpredanjem o “krizi” in pozivi na enotno delovanje v prehodnem obdobju po mojem mnenju bistveno pripomogli k uveljavitvi vzorčnega primera mitologije prehoda. Ta je Miloševiću

² Vest je brez preverjanja prevzel Reuters in na Hrvaškem s tem dvignil veliko prahu.

³ Duga, št. 301.

⁴ 27. maj 1988.

nedvomno olajšala začetno delovanje na oblasti, saj je “vožd” znal zajadrati na valovih družbenega nezadovoljstva, spodbujenega s strani medijev pod njegovim nadzorom, ki retorike “krize” tudi po Miloševićevi utrditvi na oblasti niso opustili. Njegovi “recepti” rešitve kriz, napisani v njegovih časopisih, so bili razumljivi vsakomur, z iskanjem grešnih kozlov pa je svoje podanike še laže homogeniziral in obenem pripravljaj na vojno (Milivojević, 1996: 663).

Navezava na uveljavljeni (obstoječi) teren politične kulture, prepričanj, predsodkov, strahov, upanj ...: Milošević se je do maja 1986 še skrival za zmernimi in liberalnimi političnimi stališči v skladu s tradicionalnim duhom beograjske partijske organizacije (Meier, 1996: 66). Prvič se je kot “volk v ovčji koži” pokazal decembra 1986 v govoru Političnemu aktivu v Kragujevcu (“*Srbija mora postati republika!*”) – le dva meseca potem, ko je Srbska akademija znanosti in umetnosti (SAZU) delno objavila zloglasni Memorandum o aktualnih družbenih vprašanjih. Dokument, podprt z dvesto podpisih intelektualcev, akademikov in kulturnikov, je v vrednostnem smislu postal ideološka osnova Miloševićeve politike,⁵ čeprav do junija 1989, ko so bili njegovi bistveni deli objavljeni v posebni izdaji *Duge*,⁶ nihče pravzaprav ni natančno vedel, kaj je v njem. Brez pomislekov pa je bilo mogoče v njem videti srbski nacionalni program (Meier, 1996: 66), ki je, in z njim tudi Milošević v svojih javnih nastopih, obujal “stare demone”,⁷ ti pa so začeli prižigati vžigalno vrstico vnetljive zmesi politične (ne)kulture, predsodkov in strahov.

“Boj za enakopravnost Srbije v Jugoslovanski federaciji”: “Mala” Srbija naj bi bila tako v primerjavi z drugimi republikami v “protisrbskem jugoslovanskem režimu” (Velikonja, 1998: 290) v podrejenem položaju, zato si je Milošević že na začetku mandata zadal za cilj “ustavne spremembe”. Na pomoč mu je priskočila tudi *Politika*, v kateri je bila od avgusta 1990 rubrika za napade na “reformno politiko” premierja SFRJ Anteja Markovića, v katerem je v mesecu dni svoja mnenja predstavilo sedem vodilnih članov SAZU, trije od teh pa so objavili članke s podobno vsebino še v *NIN*-u (Milosavljević, 1996: 321).

“Človek sprememb, ki mu neskončno verjamemo”: Po uspešni zamenjavi “separatističnega” vojvodinskega vodstva z metodo “dogajanja naroda” oktobra 1988 je bila za prvega moža Srbije “*sloga, v kateri živijo državljani Vojvodine, lahko za vzor vsem Jugoslovanom*” (Milošević, 1989: 321). Politika je takrat že aktivno sodelovala

⁵ Milošević je 17. februarja 1987 v *Politiki* o Memorandumu sicer izjavil, da “stališča o dogajanjih v Akademiji niso sporna, da pa so komunisti v Akademiji dobili nalogo spremeniti obstoječe stanje”. Kljub temu da po osmi seji srbska oblast Memoranduma ni več obsojala, pa je njegova politika do 1992 in do spora s SAZU sovpadala z Memorandumom, eden njegovih idejnih vodij Dobrica Ćosić pa je postal prvi predsednik Zvezne republike Jugoslavije.

⁶ Dele Memoranduma so Večernje novice objavile že 24. septembra 1986, zelo težko pa je verjeti, da so se do njega dokopale brez “pomoči” same SAZU (Milosavljević, 1996: 307).

⁷ Avtor izraza je nekdanji poljski disident Adam Mitchnik.

pri zamenjavi čelnih mož severne srbske avtonomne pokrajine z zaostrovanjem napetosti in klicanjem k demonstracijam. “Maske so padle”, “Frakcionaštvo dela vojvodinskega vodstva”, “Krunić, Stojšić, Matić⁸ se pripravljajo, da bodo uničili Jugoslavijo, da bi le obdržali svoje funkcije” in “Opogumljenje iredente” so bili julija 1988 naslovi v *Politiki* (Meier, 1996: 114, 115). Po padcu vojvodinskega vodstva se je po pisanju *Politike* “na trge in ulice Novega Sada vrnil mir”.

“Dogajanje naroda” se je kmalu zatem preselilo na ulice največjega črnogorskega mesta, oktobra 1988 pa je po izsiljenem padcu črnogorskega vodstva *Politika* že ugotovila, da so “zdaj odstranjene ovire za sprejem ustavne reforme” (Meier, 1996: 120). Na dan velikega mitinga “bratstva in enotnosti” na Ušču⁹ je, kakšno naključje, objavila posebno izdajo z naslovom “Bitka za istinu” (boj za resnico); v njej je našel svoje mesto tudi dokument z naslovom “Mnenje SAZU o spremembah Ustave SR Srbije”,¹⁰ ki je zahteval “globoke spremembe” (Milosavljević, 196: 317). Stališča SAZU je politika objavljala že tri dni pred mitingom, kot zahvalo pa je ob obisku uredništva *Politike* predsednik SAZU Dušan Kanazir direktorju *Politike* Živoradu Minoviću predal plaketo in značko Akademije. Ob pravoslavnem božiču¹¹ je Kanazir spet dobil prostor v *Politiki*: “Za vse napake (...) v naših medsebojnih odnosih so krivi posamezni deli vodstva, ozkoglede strukture in birokratske garniture na oblasti.” 1989. se je SAZU v *Politiki* kot homogena organizacija pojavljala skoraj vsako številko v avtorskih besedilih, intervjujih, izjavah, anketah, okroglih mizah, razpravah, javnih tribunah, predstavitevah knjig ali s sodelovanjem v “odprtem telefonu *Politike*”, najpogosteje v rubrikah “Odjeci i reagovanja”, “Aktuelne teme” in “Jedno pitanje – jedan odgovor”; šele naslednji dve leti pa so se oglaševali nekateri njeni drugače misleči posamezniki (Milosavljević, 1996: 334–337).

Psihološko dokaj učinkovita taktika mitingov z mobilizacijo množic (Pirjevec, 1995: 386) je postala najmočnejše Miloševićevo orožje, ki se ga je še kako zavedal, svoje pa so dodali tudi mediji z napihovanjem podatkov o številu udeležencev in patetičnimi opisi dogajanja na “mitingih solidarnosti”. Samo 1988. naj bi na vseh mitingih z identičnimi parolami¹² in istimi zahtevami, ki jih je vedno znova, poleg *Politike*, “prepisoval” tudi ostali “resni” in rumeni tisk, sodelovalo 3.336.000 ljudi.

Najzaslužnejši za homogenizacijo je bil kdo drug kot narodov vodja. Končno stopnjo složnosti naj bi Srbi dosegli na Gazimestanu, za to pa gredo največje za-

⁸ Takrat vodilni vojvodinski politiki.

⁹ 19. november 1988.

¹⁰ Zahteve, izražene v “mnenjih”, so po Milosavljeviću le “skrajšana in konkretizirana verzija stališč iz Memoranduma”.

¹¹ 7. januar 1989.

¹² Največjo aklamacijo so doživeli klici “ljubljenemu vodji”: “Slobo, slobodo!” (Slobo, svoboda!)

sluge njihovemu vodji. Politika je tako poročala o nekem Miodragu Joviću iz Niša, ki je prišel na Gazimestan že ob zori, ker se je hotel prebiti v prve vrste: "Čakal bi tudi 24 ur, ker je danes velik dan za Srbijo. Po šestih stoletjih so Srbi spoznali, da lahko napredujejo le enotni, kar danes, zahvaljujoč Slobodanu Miloševiću, smo. Zdaj je najaktualnejšo posojilo za gospodarski preporod Srbije, ki mora preseči pričakovanja, tako kot jih je današnje število udeležencev tega veličastnega jubileja. Za to se lahko zahvalimo srbskemu vodstvu in še posebej Slobodanu Miloševiću, v katerega narod neskončno verjame" (Nenadović, 1996: 606). Mila Janković piše 5. septembra 1988 v rubriki "Odjeci i reagovanja", da "tovariš Slobodan Milošević govori, česar drugi ne upajo, ker se bojijo izgubiti svoje stolčke in privilegije. Razume trpljenje in nemoč Srbov, Črnogorcev in poštenih Albancev in ve, da se morata prenehati, ne glede na to, komu je to všeč ali ne. Izrazil je narodovo dušo in mnenje, ob svojem narodu stoji in deli njegovo usodo. Velik je zato, ker je pridobil zaupanje naroda" (Mimica, Vučetić, 2002: 86).

Miloševića, tedaj že predsednika Srbije in Socialistične stranke Srbije (SPS), sta Aleksander Tijanić v *Nedeljni Dalmaciji* in *Duga* razglasila za osebo leta 1987, s pojasnilom, da "so bile v skladu z njegovim načrtom izvršene zamenjave (...), apatijo srbskega naroda pa je zamenjala zmaga". Še več, *Duga* je kasneje ostro napadla medije v drugih republikah, ki so takšno razglasitev označili kot škandal (Milivojević, 1996: 678): "Srbom se hoče vsiliti kompleks krivice. (...) Milošević je predstavil edini pravi program na tržišču političnih idej. (...) Ta narod je spregledal".¹³ V isti številki *Duge* so bila še prevedena afirmativna besedila o Miloševiću iz svetovnega tiska, že v naslednji, 389. številki, pa je bila analiza vloge Miloševića kot "človeka sprememb" (Milivojević, 1996: 678).

Duga je v obrambi "voždovega" kulta polemizirala tudi z vsemi drugače mislečimi mediji v Sloveniji in na Hrvaškem. "Če je s čim v tej državi treba generalno počistiti, potem je to z neracionalnim strahom pred Slobodanom Miloševićem in pred tem, da postane novi vodja," je v *Dugi*¹⁴ izjavil režiser Emir Kusturica. Publicist Milorad Vučelić je v 394. številki revije zapisal, da "je novo gibanje v Srbiji globoko demokratično, antiboljševiško in antikonzervativno; to je gibanje naroda, ki mu je dogorelo do nohtov". Celo komentatorji *Partizanovega* vesnika in *Zvezdine* revije, časopisov nogometnih klubov *Partizana* in *Crvene Zvezde*, so med 1990 in 1991 šovinizma obtoževali domala vse jugoslovanske politike, od Rupla, Tuđmana do Draškovića, razen Miloševića. V njihovih zapisih nikoli ni bilo kritiziranja vladajoče stranke in primerjave med atmosferama na športnih stadionih in političnih mitingih. Prav tako nikoli ni

¹³ *Duga*, št. 388.

¹⁴ Št. 391.

bila zapažena podobnost sloganov, pesmi in transparentov na stadionih in mitingih, v obeh pa je bil glavni junak Slobodan Milošević. Nasprotniki “volje naroda” so bili pod velikim političnim in medijskim pritiskom. Ko partijska oblast v vojvodinskem Titovem Vrbasu ni dovolila izvedbe mitinga, je Politika že naslednji dan¹⁵ objavilo pismo Doma vojnih invalidov iz Sokobanje, v katerem ti “podpirajo odhod na miting v Titov Vrbas”. Odločitev lokalnega partijskega organa v Vukovarju, da zavrne zahteve prebivalcev štirih srbskih vasi v okolici Vukovarja za organizacijo mitinga v mestu, je Politika¹⁶ pospremila z zaskrbljenostjo, da “mitinga za ‘enotno’ Jugoslavijo ne bo”. Ko Split ni poslal svojih predstavnikov na miting v Kragujevac, se je Politika spraševala, če je bila to “napaka”,¹⁷ po prepovedi mitinga v Ljubljani pa je srbska vlada s Slovenijo, tudi na zahtevo Politike,¹⁸ prekinila gospodarske stike. “Srbija prekinja odnose s slovenskim režimom,” se je glasil naslov v Politiki, pod njim pa je pisalo: “Narodi Srbije ne sprejemajo več nadaljnjih poniževanj, zato ne bodo več Slovenije prosili, naj ne zapušča Jugoslavije in ne goji protijugoslovanske, protisrbske in nehumane politike.” V prvih dneh decembra 1989 je bila Slovenija vsakodnevno tarča napadov srbskega časopisja, njihova pozornost pa se je že v naslednjih mesecih preselila na položaj “ogroženih” Srbov na Hrvaškem. Kasnejša analiza objavljenih člankov v Politikini rubriki “Odjerci i reagovanja” je pokazala, da sta bili Slovenija in Hrvaška, predvsem zaradi zavračanj organizacije mitingov, daleč najbolj izpostavljeni tarči jeze in sovraštva piscev, saj s 13 odstotki vseh člankov zasedata prvo mesto med obravnavanimi temami (Mimica, Vučetić, 2002: 26, 27).

Prezrta “dogajanja naroda”: Tiskani mediji poročil z mitingov niso prikojevali le pri številkah udeležencev – nikoli niso denimo bili objavljeni vzkliki “*Hočemo orožje!*”, parola “*Hočemo Ruse*” z mitinga v Nikšiću pa je bila “zabeležena” kot “*Hočemo gusle*” (Popov, 1996: 357). Druga značilnost pisanja srbskih tiskanih medijev do prvih splošnih demonstracij proti Miloševiću marca 1991 je ob poudarjanju “enotnosti” in “sloge” vseh Srbov tudi izključevanje vsakršnih drugačnih pogledov iz prevladujočega diskurza “dogajanja naroda” in hvaljenja njegovega vodje.

Tudi po neuspeh študentskih demonstracijah in protestih 1991 in 1992 se medijsko podprti režim ni pretirano zamajal. Časopisna javnost je bila zelo slabo obveščena o protivojnih in protirežimskih protestih in akcijah. Redno in celovito je te dogodke izmed časopisov pokrivala le *Republika*, delno pa še

¹⁵ 26. avgust 1988.

¹⁶ 18. februar 1990.

¹⁷ 6. november 1988.

¹⁸ 1. december 1989.

Borba in *Vreme* ter izmed elektronskih medijev NZV, Studio B in Radio B-92. Ko so mnogi Beograjčani konec maja 1992 kot znak protesta ob bombardiranju Sarajeva po ulicah mesta nosili 1300 m dolg transparent, *Politika*¹⁹ ni zmoгла oceniti,²⁰ koliko je bilo udeležencev, "ker se je kolona neprekinjeno premikala". *Večernje novosti* in tiskovna agencija Tanjug sta omenjala "nekaj tisoč" ljudi, čeprav so Radio 202, Studio B in *Borba* poročali o več deset tisoč protestnikov (Šušak, 1996: 546, 547).²¹

Nekajkrat se je *Politika* postavila v "bran" državljanov, ki naj bi jih takšne demonstracije motile. "Včerajšnje prve povojne liturgije so potekale mirno in dostojanstveno, le dokler med vernike, ki so se vračali proti cerkvi, ni prišel kamion, podoben vojaškemu, z močnim ozvočenjem in pritrjenim zvonom, na njem pa so aktivisti Centra za protivojno akcijo (CAA) pozivali vernike in vse državljane, naj se jim v protestu pridružijo. Del vernikov je pozdravil to protivojno potezo, del pa je takšno obliko protesta ocenil kot neprimerno za cerkvene obrede," je v drobnem besedilu "Mirotvorci med verniki" pisala *Politika* in obenem v isti številki veliko več prostora namenila "mašnemu obredu v tisti cerkvi, ki je prvič v zgodovini cerkve po petdesetletni ločenosti cerkve in države potekal na prostem". V članku "Poslednje zvono za mir" novinar *Politike* očitno ni doumel namena in cilja protesta, ki mu je prisostvoval: "Okoli tri tisoč Beograjčanov se je včeraj zbralo z zvonovi, zvončki, budilkami, šopi ključev in lonci pred Zvezno skupščino in tako sporočilo državljanom Srbije, da je začel zvoniti zadnji zvonec za bujenje." 16. julija 1992 je še eni protivojni manifestaciji CAA *Politika* namenila deset vrstic. Po mnenju Dubravke Stojanović (1996: 503) je ravno *Politika* "prebogata s primeri, ki kažejo na silovitost, s katero je srbska vladajoča partija obračunala z vsakršno alternativno obliko organiziranja, od mirovnih do feminističnih gibanj."

Mit o ogroženosti Srbov v drugih republikah in pokrajinah: V okviru sistematično propagirane ogroženosti Srbov v sosednjih republikah, ki so kmalu postale tudi mednarodno priznane, samostojne in suverene države, je v srbskem tisku denimo Republika Srbska Krajina postala legitimna tvorba "napadenega" srbskega naroda na Hrvaškem (Mimica, Vučetić, 2002: 38). Srbi na Hrvaškem naj bi bili po Memorandumu izpostavljeni "tihi asimilaciji v najnevarnejšem položaju po drugi svetovni vojni" (Pirjevec, 1995: 382).

Po doseženih ciljnih antibirokratske revolucije vzhodno od Drine so srbski tiskani mediji svojo gonjo usmerili proti Hrvaški. *Politika*²² je že kmalu po prvih

¹⁹ 1. junij 1992

²⁰ Ob vsakem mitingu so bili navedeni podatki o udeležbi.

²¹ Associated Press je tedaj poročal o petdeset tisoč udeležencih protesta.

²² 28. april 1990.

demokracijskih volitev v republiki ocenila, da “Hrvaška že drsi iz enega enopartijskega sistema v drugega”. Nekaj mesecev kasneje je v *Politiki*²³ SAZU že izrazila “svojo zaskrbljenost zaradi ustaških napadov na srbski narod. Predvsem zato, ker bi morala današnja Ustava SFRJ Srbom na Hrvaškem zagotavljati mirno življenje in kulturno avtonomijo”.

S kosovizacijo Hrvaške v srbskem tisku je prva začela Duga, ki je “razkrivala grozodejstva” nad hrvaškimi Srbi v posebni rubriki, ki so jo poimenovali kar “Genocid” (Marković, 1996: 655), njen glavni urednik Ilija Rapaić pa je že sam pojav Tuđmana na hrvaški politični sceni ocenil kot “dokaz vsega, o čemer je naš časopis kontinuirano pisal in zaradi česar so ga zagrebski ideologi obtoževali nacionalizma in tendencioznosti. Pisali pa smo le o nujnosti odkritja mračnih pobud, ki so privedle do NDH-jevskega genocida nad Srbi, Judi in Cigani.”²⁴ Ilustrovaná politika je ves čas ponavljala, da so ustaši “predniki današnjih HDZ-jevcev”.²⁵ TV Novosti²⁶ so ob postavitvi prvih barikad v Kninu objavile reportažo o “pogumnih srbskih borcih”, kjer je eden izmed njih izjavil: “Prišel je čas, da s svojimi petinosemdesetimi leti, tako kot 1941., stojim na straži. Takrat so nam odvzeli orožje, potem pa poklali. Zdaj nam hočejo odvzeti cirilico in izseliti.” Zanimivo, da se je borba za srbske pravice na Hrvaškem simbolizirala skozi uporabo cirilice, ki jo po Glenyjevih (1992: 25–72) pričevanjih mnogi, celo osebni tajnik predsednika Krajine Milana Babića ne, sploh niso znali uporabljati. Pomenljivo je tudi, da so Srbi na Hrvaškem črpali informacije o dogajanju v njihovi okolici iz medijev, ki so izhajali v Beogradu (Malešič, 2000: 27).

Med julijem in septembrom 1991, ko so na Hrvaškem že divjali spopadi, je *Politika* na naslovnici, kjer naj bi po vseh uredniških kriterijih moral biti dogodek dneva, objavila deset (!) neobičajno obširnih intervjujev z akademiki SAZU. V obdobju pred izbruhom vojne so mediji ustvarili “vzorec izključujoče interpretacije”, po katerem so popolnoma polarizirali različne vrednote, stališča, ideje in njihove protagoniste. Izginil je prostor za komunikacijo – nastala je psihološka medijska blokada. Mediji so objavljali le informacije, ki so krepile javnomnenjske konstrukte (Malešič, 2000: 26). *Politika* je že marca 1991, več kot leto dni pred začetkom vojne v Bosni in Hercegovini, poročala “o ovacijah”, s katerimi so navzoči ob ustanovitvi Združenja Srbov v BiH pozdravili predloge Amfilohija Radovića in Radovana Karadžića o “ustanovitvi združenih srbskih držav” (Milosavljević, 1996: 326). Predsednik Srbskega sabora je v *Politiki* avgusta 1991 izjavil, da je “Izetbegovićev projekt suverene in nedeljive BiH neizvedljiv”,

²³ 10. oktober 1990.

²⁴ Št. 418.

²⁵ 30. julij 1991.

²⁶ 24. avgust 1990.

najuglednejši srbski časopis pa je brez komentarja 9. januarja 1992, tri mesece pred začetkom vojne, objavil Karadžičevo izjavo, da *“enotna BiH ne obstaja več”*.

Južna srbska avtonomna pokrajina je bila že od samega začetka v Srbiji in njenih tiskanih medijih okrepljeno simbolizirana in izkoriščana za konstrukcijo podobe Miloševića in s tem tudi lastne stvarnosti (Blagojević, 1996: 261). *“Kosovsko vprašanje”* je bilo v *“antibirokratski revoluciji”* najpomembnejše.

Medijski pogromi nad Albanci: Prvi je z *“razkrivanjem tragične usode”* Kosova že kmalu po Titovi smrti začel cerkveni tisk. Dolgi članki o Kosovu, v obsegu celo do šest celostranskih stolpcev, so v cerkvenih medijih, predvsem v drugi polovici osemdesetih let prejšnjega stoletja, prej pravilo kot izjema (Radić, 1996: 277–279), v njih pa je s pljuvanjem po Albancih prednjačil Atanasij Jevtić. Zgovoren primer je članek *“S Kosova in ob Kosovu”*: *“Danes eden, jutri sedem, pojutrišnjem vsi do zadnjega – to je sporočilo albanskih iredentistov Srbom na Kosovu, javno objavljeno šele sedaj, odkriva pa njihov resnični in končni cilj: iztrebiti srbski narod na območju Kosova in Metohije”*.²⁷ Leto kasneje je Jevtić objavil feljton *“Od Kosova do Jadovna”*, kjer primerja trpljenje srbskega naroda v različnih predelih Jugoslavije, obenem pa podrobno opisuje posilstva, umore in taborišča na Hrvaškem med drugo vojno. 1984. v Pravoslavljju, uradnem glasilu Srbske pravoslavne cerkve, izide feljton *“Zločini in nasilje v Stari Srbiji”*, od oktobra 1988 do konca 1989 pa Jevtićeva *“Kosovska kronika trpljenja Srbov ...”* (Radić, 1996: 273–279). Kosovo tako postane neizbežna tema v cerkvenih medijih, ki obenem že zahtevajo ukrepe. Dr. Žarko Gavrilović v *Pravoslavljju* zahteva, da *“Cerkev opusti pasivnost in naj bo navzoča v narodu”*. *Glas crkve* v uredniškem komentarju zahteva *“aktivizacijo cerkve”*. Vsi so zahtevali *“ukrepe”*, Milošević pa je njihov *“glas trpečih”* slišal, zato so *“pritisk nad Srbi”* kmalu zaznali tudi drugi srbski časopisi in revije.

Položaj na Kosovu in njegovo zgodovino opisujejo kot *“dramo”*, *“tragedijo”*, *“zveličano antično tragedijo”* ... Za Srbijo je Kosovo *“rak rana”*, *“golgota”*, *“gordijski voz”*, *“eksodus”*, *“duhovni prag”*, *“center”* (*državnosti, duhovnosti*), *“duša in srce”*, *“epopeja srbske duše”*. Za Albance se uporabljajo pridevniki *“animalno”* in *“bestialno”*, *“monstruozno”* in *“pošastno”*. Albanci so *“separatisti”*, *“teroristi”*, *“nacionalseparatisti”*, *“fanatizirani demonstranti”*, *“pošteni Albanci”*, *“prebežniki z nepoštenimi nameni”*, *“kosovske dahije”*, *“militantni sigurimovci”* itd. Zgovoren primer sovražnega govora je poročanje Politike o incidentu v vojašnici v Paračinu, ko je vojak Aziz Kelmendi, Albanec s Kosova, med spanjem ustrelil štiri in ranil pet vojakov. Pod naslovom *“Dosedaj neprimerljiv umor vojakov je šokiral vso Jugoslavijo”* je avtor zapisal, da *“je tragedija na Kosovu izzvala začu-*

²⁷ Pravoslavljje, 15. junij 1982.

denje velike večine poštenih ljudi, ki so zmedeni in se sprašujejo: 'Kam smo prišli?' ... Takoj po pogrebu morilca Kelmendija, so v Mestni skupnosti Dušanovo, ki šteje 7000 prebivalcev, od tega le 208 Srbov, razglasili odločitev o bojkotu družine Kelmendi (...). Ta je ostala osamljena, vrat njihove hiše pa že nekaj dni nihče od meščanov ne odpira."²⁸ Nenadović močno dvomi o razglasitvi neke vrste bojkota, za katerega naj bi se odločili ugledni meščani v mestu z veliko albansko večino in ocenjuje, da je hotel novinar podpihovati protialbansko razpoloženje s pomočjo nesrečne vojakove družine (Nenadović, 1996: 601, 602).

O "prvem organiziranem protestu Srbov in Črnogorcev s Kosova proti albanskemu nacionalizmu in separatizmu" so 15. januarja 1986 pisale *Književne novine*, ki so med prvimi začele odkrito podpirati Miloševića in njegovo "politiko" do Kosova z organizacijo pisateljskih večerov "O Kosovu – za Kosovo" v prvi polovici 1987. Novinarji so začeli obiskovati Albance na pogrebnih obredih, ki so jih "prepoznali" kot "žarišča primarnega izražanja nacionalizma". Najbolj znani naslovi v Politiki so bili: "Ugledni ljudje na pokopu iredentista", "Albanka za svojo poroko stkala albansko zastavo", "Bivši ambasador na pogrebu nacionalista", ... (Mimica, Vučetić, 2002: 81). "Voždova" (in s tem premosorazmerno tudi časopisna) retorika do Kosova se je v začetku 1988. še stopnjevala. "Albanski nacionalizem in separatizem" sta se razvila v "šovinistični teror" in "kontrarevolucijo prištinskega vodstva", ki sta Srbe pregnala v "zadnji eksodus na evropskih tleh" (Milošević, 1989: 123–125; glej tudi Pirjevec, 1995: 392). Pogrebe so zamenjali "poskusi posilstev" (Mimica, Vučetić, 2002: 81) in "na novo odkrite resnice". Ilustrovana politika se je osredotočila na "spremljanje" tragične usode posameznih Srbov na Kosovu, TV novosti so v vsaki številki Kosovu posvetile najmanj en prispevek, Duga pa je poročala o "divjanju albanskih nacionalistov zoper vse srbsko" (Marković v Popov, 1996: 645). Največ se je s Kosovom ukvarjal šef dopisništva RTV Beograd Milisav Milić, ki je v Dugi na veliko pisal o družinskih in prijateljskih povezavah albanskih prestopnikov in tako blatil povsem nedolžne prebivalce pokrajine. Novinarska poročila se nekaj mesecev kasneje do skrajnosti radikalizirajo; Jovan Antonijević piše v *Ilustrovani politiki*, da je "terorizem danes kosovska stvarnost ... Ponoči militantne skupine dvajsetletnikov ustavljajo redke avtomobile, se znašajo nad vozniki in jih pretepajo", Predrag Živančević pa v *TV Novostih*, da se mora "srbsko in črnogorsko prebivalstvo dan in noč braniti pred napadi velikoalbanskih band". Preštevanje mrtvih postane nacionalni hobi (Marković, 2002: 647, 653, 654), Kosovo pa "dokaz", da je srbsko ogroženost mogoče odpraviti le s silo. Vodja je zato moral "pod pritiskom javnosti" hitro reagirati. "Ko so nam čreva raztresli po Kosovu in Metohiji ter se

²⁸ Politika, 8. september 1987.

posmehovali nad tem vseljudskim trpljenjem (...), je bilo Srbom vsega zadosti. Tako, kot je rekel Slobodan Milošević: 'Ponižali so ponosen narod'. Hvala Miloševiću, ker je to med prvimi sprevidel," je zapisala Duga.²⁹ V noči 24. aprila 1987³⁰ se je Milošević na mitingu odbora v Prištini razglasil za zaščitnika rojakov v tej pokrajini. Proti milici, sestavljeni pretežno iz pripadnikov albanske narodnosti, ki je skušala s silo razgnati srbske protestnike, je uperil stavek, s katerim je požel odobravanje vse Srbije: "Nihče ne bo pretepal tega ljudstva." (Pirjevec, 1995: 386, 387). Kdor je Vodji skušal stopiti na pot, je bil takoj medijsko obsojen. *Politika*³¹ je poročala, da se je "pokrajinsko vodstvo Kosova ugotovilo, da se je Vllasi o Miloševiću izražal preveč bojevito". *Politika*³² je protest več kot dvesto albanskih intelektualcev, med njimi mnogih odpuščenih prištinskih univerzitetnih profesorjev, ki so protestirali proti dejanski suspenziji ustave iz 1974, označila za "pamflet". Obenem je trdila, da je "Srbija zdaj dobila podporo za spremembe v vsej Jugoslaviji".

Politika je že avgusta 1988 poročala o "spontanem zbiranju več sto prebivalcev Prištine in okolice na svečanosti ob 599. obletnici bitke na Kosovu". Milošević je trdil, da "prebivalcem Kosova ni potrebna miloščina, ampak enakopravnost pred Ustavo in zakoni" (Milošević, 1989: 152, 153), s tem pa je upravičil 28. marca 1989 sprejete ustavne spremembe, ki so odpravile avtonomijo pokrajine. Veličastna proslava tri mesece kasneje naj bi bila "druga³³ in dokončna vrnitev na Kosovo" (Meier, 1996: 142), na katerem po takratnih trditvah NIN-a Srbija "še danes bije bitko za Evropo".

"Druga vrnitev na Kosovo" v tiskanih medijih: Že dan pred velikim dogodkom, proslavo šeststote obletnice bitke na Kosovem Polju, so bili naslovi v *Politiki* večji od tistih, s katerimi so največji svetovni časopisi obveščali javnost, da se je začela druga svetovna vojna (Nenadović, 1996: 603). Govorilo se je o dveh milijonih Srbov, čeprav je Reuters poročal o tristotisoč udeležencih proslave. Posebna številka *Politike* posvečena dogodku je po Nenadovićevem mnenju spominjala na bojevniški politični letak, ki kliče k nacionalnemu in vsesrbskemu prepородu s složno vrnitvijo v preteklost. Eden izmed novinarjev je proslavo doživel kot izpolnitev svojih "otročkih mitskih sanj o kosovskih junakih". (Polovina, 1991: 75) Nadnaslov, naslov in podnaslov govorijo sami zase: "Šest stoletij bitk za Kosovo", "Čas je za Kosovo" in na koncu še politično sporočilo za drugače misleče kot zadnje opozorilo: "Srbski narod je slavil in slavi svoje junake, prepozna pa izdajalce". Naslovi člankov posvečenih kosovskim manifestaci-

²⁹ Št. 403.

³⁰ Simbolično na predvečer staroalbanskega novega leta.

³¹ 20. november 1988.

³² 18. april 1989.

³³ Prva naj bi bilo zavzetje Kosova in pregon albanskega in turškega prebivalstva po zmagi v prvi balkanski vojni 1912.

jam na ostalih straneh izražajo ideološko popačenje nacionalne legende za potrebe agresivne nacionalne strategije in dokazovanje “dogajanja ljudstva”: “Šest stoletij je Kosovo čakalo, da se vrnejo njegovi sinovi in rečejo: naše je in vedno bo“, “Milijoni ljudi so sanjali o takšni svečanosti“, “Kosovo so sanje, ki jih sanjajo generacije” (Nenadović, 1996: 603–605).³⁴ Zanimivo je, da so srbski poročevalci v besedilih iz 1989 o Kosovu devetkrat več od besede “bitka” uporabljali “boj” (Polovina, 1991: 75).

Poročilo z Gazimestana je *Politikin* novinar začel z odstavkom: “Danes je 28. junij 1989, eden tistih dni, ko naše misli letijo v preteklost staro šest stoletij in se spustijo na Kosovo polje, med rozljanje mečev, v spopad srbske in turške vojske, 28. junija 1389. Bitka na Kosovu. Srbska vojska na braniku civilizacije brani srbsko slavo in evropski križ. Srbije nismo obranili, Evropo smo.” Zanimivo je, da nihče izmed *Politikinih* urednikov ni grafično poudaril Miloševićeve preroške napovedi “o oboroženih bitkah, ki niso izključene”. Velik poudarek v poročanju z Gazimestana je *Politika* v skladu z novo “uredniško” politiko dala “glasu ljudstva”, izjavam obiskovalcev proslave, ki se za nepojemljive užitke ob zdravljenju travme niso pozabili zahvaliti vodji. Milošević je “prišel, da bi ukinil ta banalni čas tavorjenja in trpljenja, neenotnosti in brezverja in tudi zato, da nakaže začetek novih časov svobode, blagostanja in sreče”. (Čolović, 194: 25–26)

Neodvisna komisija je v poročilu “Kosovski voz: razvezati ali presekat?” leto dni po Gazimestanu (Blagojević, 1996: 264) ugotovila, da so za rubriko *Odjeci i reagovanja*, ki je v treh letih Kosovu “posvetila” deset odstotkov svojih prispevkov, značilni odsotnost nasproti soočenih mnenj in dialoga, odsotnost dejstev o preganjanju albanskega prebivalstva, odsotnost albanskih avtorjev, večkratno pojavljanje istih avtorjev, elitizem v njihovem izboru, minimalno število popravkov in zanikanj brez posredovanja redakcije, veliko število stereotipov v besedilih, prevlada ilustracij nad fotografijami, pomanjkanje splošne kulture in zgodovinskih znanj o besedilih, vpeljevanje nove avtoritarnosti in zavračanje opozicije.

Voditeljev afirmativni odnos do preteklosti: Vez sedanosti s preteklostjo je vidna predvsem iz njegovih govorov na začetku svojega vladanja: “Oborožena borba, kot je bila naša med 1941 in 1945 (...), je le prvi del revolucije. Drugi, ki traja dlje, se zdi le na prvi pogled lažji; treba bo mnogo vedenja, sposobnosti in vztrajnosti, da bomo lahko ustvarili ekonomsko, politično in kulturno razvito, svobodno in pravično družbo.” (Milošević, 1989: 99). “Že več kot pol stoletja ti streli³⁵ odmevajo v nas, ki neprekinjeno občudujemo junaštvo njegovega srca.” Sodeč po govoru s proslave

³⁴ Nenadović dodaja, da če je Kosovo kot zgodovinsko znamenje srbski nacionalni sen, potem je nacionalni ideal poraz.

³⁵ ... ki so končali življenje narodnih herojev Miše Pantića in Žike Jovanovića; Milošević je govoril na odkritju njunega spomenika.

obletnice kosovske bitke na Gazimestanu naj bi se tako Srbi po “šeststo letih znova vrnili na Kosovo”.

Čeprav je v intervjuju za revijo NIN junija 1988 priznal, da na “zgodovinska vprašanja ne more dajati kompetentnih odgovorov, ker ni niti zgodovinar niti znanstvenik”, je skoraj preroška izjava iz intervjuja za Večernje novosti pol leta kasneje: “Srbi niso nikoli nikogar osvajali ali tlačili, so pa dolgo imeli nagnjenje k prenašanju krivic. Na srečo jih to nagnjenje zdaj zapušča. Srbski narod si ne bo več dopustil, da bo zaseden in tlačен, zato se nekaterim zdi, da je agresiven, primitiven in nevaren.” Večkrat je poudaril navezavo na Titovo pot in mit o junaški srbski zgodovini: “Vsi ‘teoretiki’, ki Srbe identificirajo z balkanizmom in primitivizmom, imajo kompleks zaradi naroda, ki je velik in pogumen, ima junaško zgodovino in nedvomljivo zgodovinsko perspektivo. Ravno ta kompleks pa dejansko izraža primitivizem in podrejenost, saj ni zasnovan na izkustvu.”³⁶

Strokovnjak, domoljub, lepotec in “čovek od akcije”: Nasploh se je sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja Milošević prikazoval, v skladu s podobo sodobnega voditelja, navezanega na znanost, kot eden od mlajših, deloma gospodarsko mislečih,³⁷ deloma političnih menedžerjev, ki so bili po mnenju mnogih zahodnih diplomatov v Beogradu pravi ljudje, ki bi bili lahko modernizirali Jugoslavijo (Meier, 1996: 63). Dotedanji predsednik partije, sorazmerno zmerni Ivan Stambolić, ki je moral po načelu rotacije maja 1986 na partijskem kongresu srbskih komunistov odstopiti s položaja, je Miloševića priporočil srbskemu centralnemu komiteju z besedami, da potrebujejo ljudi, “ki znajo organizirati in izvajati akcije, ne pa imeti dolgih govorov”.³⁸ “Vaše (...) govore odlikuje kratka, jasna, lapidarna beseda,” mu v 1989 v intervjuju laska glavni in odgovorni urednik *Večernjih novosti* Radislav Rado Brajović (Milošević, 1989: 312). Avtor gospodarskega dela Memoranduma Kosta Mihailović je zanj nekoč dejal, dan “ima razvit kritični način mišljenja, ne uporablja pa odvečnih fraz, floskul ali tujk”. “S svojimi govori je v mnogih ljudeh prebudil željo po borbi in uspravano domoljubje,” je bila nad “voždom” navdušena Desanka Maksimović. “On s svojo dušo želi, da našega naroda ne bodo peljali žejnega čez vodo”.³⁹

V zgoraj omenjenem intervjuju je Milošević razložil, da “kdor ni pošten v osebem življenju in poklicu, tudi v politiki ne more biti in obratno: Le stabilne osebnosti so lahko tudi v politiki poštene, kot so bile prej. Osebno verjamem, da prihajamo v čase, ko lahko v politiki uspejo le takšni ljudje.” Na poti v lepšo prihodnost

³⁶ Isti intervju.

³⁷ Po diplomu beogradske pravne fakultete je bil gospodarski svetovalec beogradskega župana, nato direktor podjetja Tehnogas in do 1983 še predsednik Beogradske banke.

³⁸ Politika, 27. februar 1986.

³⁹ Mihailović in Maksimovičeva sta svoja “opažanja” opisala na hrbtni strani platnic Miloševićeve knjige.

je nujna odločnost, ki jo drugi politiki, še stare okorele komunistične retorične šole, takrat niso znali pokazati. Še več, "najprej so peli žalostinke, sčasoma pa zapadli v defetizem, ki ga v svojem političnem delovanju ne zmorejo preseči". Sam se je "s tem defetizmom spoprijel že na začetku svojega dela v vodstvu srbskih komunistov" (Milošević, 1989: 226).

"Sloba" je človek, ki "dela tudi po dvajset ur dnevno tudi ob sobotah in nedeljah" (Velikonja, 1998: 296). Svoje delo v banki je imel rad in ga še nekaj let po prihodu na oblast zaradi njegove "resnosti, odgovornosti, učinkovitosti in korektnosti v komuniciranju" pogreša (Milošević, 1989: 239). Tuje diplomate je navduševal z brezhibno angleščino, razumevanjem, kajenjem dragih cigar in njihovem kombiniranju z izbranim viskijem.⁴⁰ Po tej mitski logiki je močan, lep, odločen, človek novega, združitelj, zaščitnik in odrešenik, brat, oče in mati ... Po Pirjevcu (1995: 272) je njegov krog poudarjal tudi "lepoto" novega vodje iz "mladega vala", ki je zamenjal generacijo pred drugo svetovno vojno rojenih politikov. Na vrhuncu politične moči, 1989. leta, je bil v Srbiji izbran za "moškega leta". O njegovem zunanjem zgledu govorijo celo verzi: "(...) Pred tvojom će ljepotom proljeće / da sakrije Sunce i cvijeće" (Čolović, 1994a: 23).

Srbski tisk je v tem obdobju tekmoval v objavljanju voditelju najbolj slavospevnih izjav. "Ne morem obsojati človeka, ki je nedavno prišel v politiko in zahvaljujoč čustvenemu nastopu na Kosovu pridobil simpatije ljudskih množic. (...) Tedaj sem prvič v življenju videl jugoslovanskega politika, ki je prebledi in mu drhti glas; torej se ta človek resnično čustveno prazni med svojim delom in si tako zasluži svojo plačo," je izjavil režiser Emir Kusturica v Dugi.⁴¹ V isti reviji⁴² se Biljana Plavšić spominja: "Srbi tukaj smo ga takoj spontano vzljubili, kasneje pa smo se vanj zaljubili. (...) Ne morem vam opisati, kako smo ga ljubili. Bali smo se, da bi se mu zgodilo kaj groznega. Ko smo se pogovarjali med sabo, smo si rekli: 'Molimo k Bogu, da se mu nič ne zgodi!' Za njegovo zdravje in Boga, da ga zaščiti, smo prižigali sveče."

"Voždu" so pripisovali tudi preruške sposobnosti, saj naj bi bil miselno daleč pred vsemi. "Ko so nam čreva raztresli po Kosovu in Metohiji ter se posmehovali nad tem vseljuskim trpljenjem (...), je bilo Srbom vsega zadosti. Tako, kot je rekel Slobodan Milošević: 'Ponižali so ponosen narod'. Hvala Miloševiću, ker je to med prvimi sprevidel," je v intervjuju novinarju Duge⁴³ odgovarjal avtor knjige "Od Kosova do Jadovna" Atanasije Jevtić. O tem, komu gre pripisati zasluge za "izboljšanje stanja" v Srbiji, z razglasom v *Politiki*⁴⁴ ni dvomila tudi Srbska akademija znanos-

⁴⁰ Ameriškemu mirovnemu posredniku Richardu Holbrook je nekoč svetovljansko priznal, da "obožuje zrak v New Yorku".

⁴¹ Št. 391.

⁴² Št. 473.

⁴³ Št. 403.

⁴⁴ 26. maj 1989.

ti in umetnosti (SAZU). “Srbija si je zahvaljujoč enotnosti in boju svojega naroda, držnim in poštenim stališčem ter enotnosti partijskega in državnega vodstva s Slobodanom Miloševićem na čelu, spet priborila svojo suverenost, državnost, enotnost in postala enakopravna članica naše (...) večnacionalne skupnosti. Akademija je trud in program novega srbskega vodstva podpirala in ga še danes podpira.”

Prizemljena mitska podoba vodje – “človeka iz ljudstva”: Sodobni voditelj je razcepljen – enak je z drugimi in obenem boljši, o čemer se Milošević izpoveduje v intervjuju *Večernjim novostim*:

Vprašanje: “Ali zaradi težkega zgodovinskega trenutka, v katerem ste prvi človek srbske ZK, čutite breme zgodovinske odgovornosti?”

Milošević: “Delam vse kar lahko, da pripomorem k pozitivnim premikom v Srbiji in naši družbi nasploh. Večina mojih tovarišev počne isto. Prepričan sem, da bo naslednja generacija mladih ljudi, izobraženih in mogoče pogumnejših, naredila veliko več.” (Milošević, 1989: 226)

“Vožd” naj bi zaradi vseh svojih lastnosti med svojim ljudstvom užival brezmejno zaupanje. Na trenutke naj bi celo komaj prenašal pritisk, ki naj bi ga imel nosilec statusa “izvoljenega”. “Včasih me moti, ko v to zaupanje spada tudi pretirana skrb povsem dobronamernih ljudi zame. S svojimi skrbmi včasih celo vznemirjajo mojo družino in mene samega ter tako povzročajo več škode kot koristi,” je “samokritično” izjavil v zgoraj omenjenem intervjuju.

“Vožd” naj bi bil že po naravi od rane mladosti zelo ljubeč in topel človek. O mladostni ljubezni s kasnejšo ženo in “eminenco iz ozadja” Miro Marković, vrstniki naj bi ju celo klicali Romeo in Julija, so *Večernje novosti* zapisale spomine njune nekdanje sosedice: “Vedno sta se dobivala v Jug Bogdanovi ulici. Njega so klicali *Coba*, njo pa *Baca*. Še zdaj jo vidim, kako v širokem plašču in hlačah na zvonec teče proti njemu, on pa jo čaka z nasmehom.” Vse njegove “kvalitete” so razlog za pohvalno oceno prvega predsednika ZR Jugoslavije in akademika Dobrice Čosića v *Borbi*:⁴⁵ “Slobodan Milošević je najpopularnejša osebnost in najpomembnejši politik, kar so jih imeli Srbi v 20. stoletju.”

Mitologija “birokratov”: Nekakšna mitologija “birokratov” (“foteljašev”), krivcev za slab gospodarski in politični položaj Srbije, ki je v začetku 1989 prevladovala v srbskem tisku, je bila v resnici le stigma za vse Miloševićeve politične nasprotnike. Dizdarević (1999: 172–176) je takrat “v *Politiki* opazil neverjeten porast števila člankov, ki so na vse načine blatili vojvodinsko vodstvo”. Po z mitingi izsiljenim padcem vojvodinskega vodstva, v katerem so poleg “birokratov” sedeli še “avtonomaši”, je Milošević do tedaj še avtonomno pokrajino postavil kot primer “odprave birokratsko-velikaškega obroča v zadnjem trenutku, saj si je vse manjši krog posameznikov prisvajal vso ekonomsko in politično moč”

⁴⁵ 7. 9. 1989

(Milošević, 1989: 307). S podobno metodo so njemu podrejena vodstva dobili tudi prebivalci Črne gore in Kosova.

Miloševićev kult v srbskem cerkvenem tisku: SPC je v prvih letih Miloševićeve vladavine prek svojih časopisov krepko pripomogla k povzdigovanju “reševalca kosovskega problema”, njena podpora pa je začela usihati šele v drugi polovici 1990. Uredništvo *Glasa crkve*, glasila šabačko-valjevske eparhije, se je že v prvi številki 1989 odločilo, da “srbskim voditeljem brez zadržkov verjame”, ob Vidovdanu istega leta pa so izdali tudi svoj “predlog srbskega cerkvenonacionalnega programa”. Uradno glasilo Srbske patriarhije *Pravoslavje*⁴⁶ še junija 1990 piše o “sestanku med prvim človekom nove Srbije in člani Svete Arhijerejske Sinode kot koncu težkega in neprijetnega obdobja za SPC”.

Ob prelomu desetletja je med Miloševićem in SPC že prišlo do razkola zaradi razlik v ciljih; na Gazimestanu Milošević tako ni prisostvoval cerkvenemu delu proslave v samostanu Gračanica. SPC je bila razočarana, ker ni bila pripuščena k oblasti, obenem pa ni dosegla svojih programskih ciljev, ki naj bi ju “vožd” obljubil: uvedbo verouka v šole in priznanje božiča kot državnega praznika. Milošević, ki ga je Patriarh Pavle novembra 1991 v *Pravoslavju*⁴⁷ pozval, naj “ne dovoli za narod najbolj tragične rešitve srbskega vprašanja”, pravic in privilegijev, ki naj bi jih ponujal, ni izpolnil. Uradni politiki SPC so sledili tudi njeni mediji, hkrati pa je SPC sčasoma prenehala “gostovati” na straneh *Politike*. Avgusta 1990 je SPC bila vsaj omenjena v 71 prispevkih, tri mesece kasneje le še v petnajstih. Pozornost *Politike* se je do 1991. preselila na ogroženost SPC zunaj Srbije in skrb srbskih oblasti za obnovo in zaščito cerkva in samostanov (Radić, 1996: 286).

SKLEP

“Državlјanska vojna na tleh nekdanje Jugoslavije ima tri vzroke – poleg avtoritarnih politikov in postkomunističnega človeka še nadzorovane medije z napadalno vojno propagando.”

Mikloš Biro (1994: 38)

Srbski tiskani mediji so bili celih trinajst let, nekeje od osme seje Zveze komunistov Srbije do “bagsrke” revolucije, del brezhibno delujočega in strahotno učinkovitega propagandnega aparata, ki se je kot kakšna požrešna tropska ameba razlezel v vse pore svojega biotopa, pri tem pa nemilostno pojedel ali pregnal vse konkurenčne organizme. Navidez različni časopisi in revije so usklajeno delovali kot nikoli pokvarljiv stroj, ki je glavnino svoje funkcije opravil do 1991. leta, ko so na območju nekdanje Jugoslavije prek televizijskih zaslonov spregovorili “kalašnikovi”.

⁴⁶ Št. 559.

⁴⁷ Št. 592.

Prav ta neomejena, na trenutke goebbelsovska učinkovitost je tista, ki me je pri preučevanju takratnega srbskega tiska najbolj fascinirala. Dobil sem vtis, da se je vsak članek, feljton, komentar, fotografija, intervju, naslovnica, priloga ali celo pismo bralcev na papirju pojavil namenoma, ob točno določenem času. Kako si drugače razlagati dejstvo, da so ravno v času Miloševićevega menjavanja uredništva *Duge* proti slednjemu v *Politiki* začeli medijsko gonjo? Zakaj v *Politiki* pred osmo sejo bralci niso pisali pisem podpore tudi Stamboličevi struji? Zakaj je vsa "svinjarija" o vojvodinskem vodstvu prišla na plano le nekaj dni pred novosadskimi mitingi resnice? Si mar proslava obletnice neke bitke bolj zasluži posebno prilogo v največjem nacionalnem časopisu kot konstantno večanje brezposelnosti v republiki? Zakaj so neomejen dostop do javne sfere prek tiska imeli le "nacionalistični" akademiki? Se s Kosova niso izseljevali tudi Albanci? Mar se res nihče izmed novinarjev v najbolj branem srbskem tisku nikoli ni vprašal, zakaj so le Srbi od vseh jugoslovanskih narodov upravičeni do meja na svojih najoddaljenejših grobovih in zakaj je "zametna" revolucija izmed vseh nekdanj "rdečih" evropskih prestolnic obšla le dvomilijonsko mesto ob izlivu Save v Donavo? In ne nazadnje, zakaj je vedno in vsepovsod obstajala le "srbska" Resnica?

Ne, naključij je preveč, da bi verjeli tezi, da so časopisi in revije pisali le, kar zanima ljudi. Ravno obratno. Za vsem, kar se je v srbskem časopisju konec osemdesetih let zgodilo, ni stal narod, ampak "narod", vseobsegajoč, abstrakten in do skrajnosti zlorabljen državno oglaševan pojem, ki je za svojo izmuzljivostjo skrival veliki načrt zla ozkega političnega vrha z Miloševićem na čelu. Temeljno vprašanje srbskega tiska danes je, kako mu lahko po trinajstletni "zatemnitvi" spet verjamemo. Težko. *Politika* je ceno okrilja naveze Milošević – Minović plačala z velikim padcem prodaje že nekaj dni po vdoru demonstrantov v zvezno skupščino. Ponovni položaj "nosilca resnice" si bo, kljub temu da bo letos upihnila že svojo stoto svečko, zelo težko vrnila. Prejšnjo resnico je namreč pod isto grafično podobo prodajalo tudi nekaj še danes tam zaposlenih.

Rešitev za nekoč promiloševićevske srbske tiskane medije je teoretično možna le z njihovo katarzo, popolnem samoočiščenju. Veliko vprašanje pa je, če so zanj finančno, idejno in kadrovske sposobni. So sploh zreli za pogled v ogledalo ali pa bodo ob prvi naslednji priložnosti že videno in s krvjo plačano spet ponovili? Je ob zadnjih nemirih na Kosovu kdo izmed njih svojo javnost spomnil na leta represij nad albanskim prebivalstvom? Mimogrede, med imeni, ki kandidirajo za novega direktorja RTV Srbija se omenja Aleksander Tijanić, ki je "vožda" pred poldrugim desetletjem razglasil za "osebo leta".

LITERATURA

- Blagojević, Marina (1996): *Iseļjevanje sa Kosova*. V: Popov, Nebojša (ur.): *Srpska strana rata*, Republika, Beograd, str. 232–266.
- Čolović, Ivan (1994): *Bordel ratnika*, Beograd.
- Čolović, Ivan (1996): *Fudbal, huligani i rat*. V: Popov, Nebojša (ur.): *Srpska strana rata*, Republika, Beograd, str. 419–446.
- De la Broose, Renaud (2003): *Political Propaganda and the Plan to Create a "State for all Serbs": Consequences of Using the Media for Ultra-Nationalist Ends*, University of Reims; Reims.
- Dizdarević, Raif (1999): *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*: svjedočenja, OKO, Sarajevo.
- Dragnich, Alex N. (1995): *Yugoslavia's disintegration and the struggle for truth*, University of Michigan.
- Dugandžija, Nikola (1980): *Svjetovalna religija*, Mala edicija ideja, Beograd.
- Glenny, Misha (1992): *The Fall of Yugoslavia*, Penguin, London.
- Grmek, Mirko (1993): *Etničko čišćenje, povijesni dokumenti o jednoj srpskoj ideologiji*, Globus, Zagreb.
- Jović, Borisav (1996): *Zadnji dnevni SFRJ: odlomci iz dnevnika*, Slovenska knjiga, Ljubljana.
- Magaš, Branka; Žanić, Ivo: *War in Croatia and Bosnia and Herzegovina 1991–1995*, Cass, London.
- Mala splošna enciklopedija*, DZS, 1976.
- Malesić, Marjan (1993): *The Role of Massmedia in the Serbian – Croatian Conflict (Avgust 1st 1991 to January 31st 1992)*, SPF, Stockholm.
- Malesić, Marjan: *Propaganda in war*, 1997, SPF, Stockholm.
- Marković, Zoran M. (1996): *Nacija – žrtva i osveta*. V: Popov, Nebojša (ur.): *Srpska strana rata*, Republika, Beograd, str. 637–661.
- Meier, Viktor: *Zakaj je razpadla Jugoslavija?*, 1996; Sophia; Ljubljana
- Milivojević, Snježana: *Nacionalizacija svakidašnjice*. V: Popov, Nebojša (ur.): *Srpska strana rata*, Republika, Beograd, str. 662–686.
- Milošević, Slobodan: *Godine raspleta*, 1989; BIGZ; Beograd.
- Mimica, Aljoša; Vučetić, Radina (2001): *Odjeci i reagovanja (Tako je govorio narod)*, Fond za humanitarno pravo, Beograd.
- Nenadović, Aleksandar (1996): "Politika" u nacionalističkoj oluji. V: Popov, Nebojša (ur.): *Srpska strana rata*, Republika, Beograd, str. 583–609.
- Obradović, Marija (1996): *Vladajuća stranka*. V: Popov, Nebojša (ur.): *Srpska strana rata*, Republika, Beograd, str. 472–500.
- Pavićević, Dorde (1999): *Politički diskurz: mediji i komunikacija*. V: Skopljanac Brunner, Nena; Hodžić, Alija; Kristofić, Branimir (ur.): *Mediji i rat*, Agencija argument, Centar za proučavanje tranzicije i civilnog društva, Beograd, str. 87–108.
- Perović, Latinka (1996): *Beg od modernizacije*. V: Popov, Nebojša (ur.): *Srpska strana rata*, Republika, Beograd, str. 119–131.
- Pirjevec, Jože: *Jugoslavija 1918–1992 Nastanak, razvoj ter razpad Karadžrdjevićeve in Titove Jugoslavije*, Založba Lipa; Koper, 1995.
- Popov, Nebojša (1996): *Traumatologija partijske države*. V: Popov, Nebojša (ur.): *Srpska strana rata*, Republika, Beograd, str. 89–118.
- Popov, Nebojša (1999): *Medijski šok i njegovo odgonetanje*. V: Skopljanac Brunner, Nena; Hodžić, Alija; Kristofić, Branimir (ur.): *Mediji i rat*, Agencija argument, Centar za proučavanje tranzicije i civilnog društva, Beograd.
- Puhovski, Žarko (1999): *Tisina mržnje*. V: Skopljanac Brunner, Nena; Hodžić, Alija; Kristofić, Branimir (ur.): *Mediji i rat*, Agencija argument, Centar za proučavanje tranzicije i civilnog društva, Beograd.
- Soulé, Veronique (1996): *Serbie: la difficile survie de la presse indépendante*. V: Libération 10. 6. 1996.
- Stambolić, Ivan (1987): *Rasprave o SR Srbiji*, Politika, Beograd.
- Stojanović, Dubravka (1996): *Traumatični krug srpske opozicije*. V: Popov, Nebojša (ur.): *Srpska strana rata*, Republika, Beograd, str. 501–530.
- Šušak, Bojana (1996): *Alternativa ratu*. V: Popov, Nebojša (ur.): *Srpska strana rata*, Republika, Beograd str. 531–557.
- Thompson, Mark (1994): *Forging War*, Article 19, International Centre Against Censorship, London.
- Velikonja, Mitja (1998): *Bosanski religijski mozaiki*, Sophia, Ljubljana.
- Velikonja, Mitja (1996): *Masade duha, razpotja sodobnih mitologij*, Sophia, Ljubljana.
- Zirojević, Olga (1996): *Kosovo u kolektivnom pamćenju*. V: Popov, Nebojša (ur.): *Srpska strana rata*, Republika, Beograd, str. 201–231.

SPLETNA VIRA

<http://www.nin.co.yu/arhiva/2378/2378.html>. (7. april 2003)

<http://www.nin.co.yu/2001-02/15/16650.html>. (7. april 2003)

ČASOPISNI IN REVIJALNI VIRI

- *Borba* (7. 9. 1989; 23. 1. 1990; 5.-6. 10. 1991)
- *Duga* (št. 301, 388-395, 403-420; 473, 641-647)
- *Glas Crkve* (št. 2/1991)
- *Ilustrovana politika* (30. 7. 1991)
- *Književne novine* (15. 1. 1986)
- *Politika* (18. 1. 1987; 28. 3. 1987; 24. 4. 1987; 27. 5. 1988; 5. 8. 1988; 26. 8. 1988; 26. 8. 1988; 5. 9. 1988; 6. 11. 1988; 19. 11. 1988; 20. 11. 1988; 7. 1. 1989; 18. 4. 1989; 28. 6. 1989; 29. 6. 1989; 1.12. 1989; 18. 2. 1990; 28. 4. 1990; 10. 10. 1990; 9. 1. 1992; 1. 6. 1992; 16. 7. 1992)
- *Pravoslavlje* (št. 539, 555-567, 572, 592)
- *TV novosti* (24. 8. 1990)
- *Vreme* (16. 12. 1991, 13. 9. 1993)